

HOOFSTUK VI.

SPREEKWOORDELIKE PERSOONLIKHEDE.

Gebruikmaking in spreekwoord en -wyse van persoonsname, of hulle nou historiese of gefantaseerde persone aandui, is 'n bekende verskynsel by die meeste volke. In die reël is dit nie groot nasionale lotgevalle van 'n volk of beslissende gebeurtenisse wat die nageslag vashou in sy spreekwoordelike eiename nie. Intendeel is dit veelal individuele eienskappe, een of ander voortreflikheid of ondeug van 'n persoon, wat op dié wyse verewig word. Ek herinner aan 'n *Xantippe* as aanduiding van die klas of tiepe van twissieke vrou, en aan *Bartjens* in Ndl. volgens *Bartjens* d.i. noukeurig bereken, omdat hy 'n rekenboek in die 17de eeu uitgegee het wat tot in die 19de eeu op die skole in gebruik was.¹⁾

Ook in Afr. lewe enkele name wat hier onder rubrieke verdeel word, met dié voorbehoud egter dat ook hier die grenslyne nie suiwer te trek is nie.

Eerstens 'n paar gevalle van *histories bepaalbare* persone. *Van Noodt is dood, nou is daar geen nood* herinner aan Goewerneur van Noodt (gest. 1729), om wie se dood 'n legende gewee is. Volgens Allemand is die uitdr. ontstaan kort na die Goewerneur se afsterwe.

In die groot regsverhoor bekend as die „Swarte Omme-gang” wat deur die Regering ingestel is in 1812 na aanleiding van beweerde wreedhede wat die Hollandse koloniste op die Hottentotbediendes sou gepleeg het, het Pieter Laurens Cloete gefigureer as regter saam met Strubberg. Daar is sittinge gehou op Graaffreinet, Uitenhage en George. Aan hierdie rondreis dank die uitdr. *die rondte van Vader Cloete doen* sy ontstaan. Die uitdr. is dan meegeneem met die Voortrekkers, en vandag in verskeie toepassing bekend in die Vrystaat. Dié verklaring vind steun in die feit dat die uitdrukking onbekend is in die Boland.

Dis ou nuus van Canterbury, dis al weer 'n Canterbury d.i. 'n leuen, herinner aan die Kaapse kapper Canterbury waarvan Borchers in sy *Memoirs vertel* (kyk bls. 63). Die uitdrukking het blykbaar lokaal gebly en is so goed as uitgesterwe.

¹⁾ Stoett, I, 62.

'N groot aantal historiese persone wat in uitdrukkinge of as aanduiding van 'n klas figureer en uit die Bybel stam, sou hier tuis hoort. Hiervoor verwys ek na blss. 81 vlgg.

Twedens is te noem *legendariese* persone. Hier skul wel in die grond historiese werklikheid agter maar die is nie meer aan te wys nie. Oorgang van die eerste groep na hierdie is byv. 'n *van der Walt-skoot skiet* d.i. wonderlik net, raak skiet, baie bekend in die Vrystaat, waarin die persoonnaam *v.d. Walt* wel seker op 'n bepaalde persoon teruggaan wat uitgemunt het as skut maar wat blykbaar niemand iets meer van weet nie. Daarenteë is die *Horak* wat figureer in *wat sê Horak?* *As dit maar waar is*, heeltemal legendaries, en die verskillende verhale in omloop omtrent 'n persoon met dié naam laat selfs dink aan meer as een individu. Die uitdrukking is tenminste honderd jaar oud (kyk bls. 211). Ook *Oom Daantjie* in *ek sal jou slaan tot by Oom Daantjie in die kalwerhok* is moontlik die naam van 'n bepaalde persoon, en die uitdrukking kan heel goed op 'n bepaalde gebeurtenis teruggaan. Die uitdrukking is in die Vrystaat heel bekend. *Antjie Somers* gebruik as paaiboelie teen kinders en kleurlinge is in die Boland bekend waar dit volgens die legende tuis hoort, verder noord van die Heksrivierberge (sporadies tot in Beaufort-Wes). In verband met hierdie naam is verskeie verhale bekend met die gemeenskaplike trek: 'n jong in vrousklere wat mense aanrand en steel (kyk ook Schonken, 23). Die *Ferreira* in *Vat jou goed en trek*, *Ferreira*, *vat jou goed en trek* is heeltemal onbekend, hoewel dit seker ook op 'n persoon met dié naam doel. Daar is geen bewys dat die liedjie tydens die Grote Trek sou ontstaan het nie, soos Schonken, bls. 55, aanneem met beroep op Muller, *Zuid Afrika*, *Reisherinneringen*, enz. As die refrein *al aan die een kant swaar(d) dra* oorspronklik verbonde was met die liedjie, dan lyk veel vroeër ontstaan en onder ander omstandighede nie uitgesluit nie.

Uilspieël is geërfde goed, en hoewel agter al die legendes in verband met die naam hoogs waarskynlik 'n werklike persoon skul, wat in die vyftiende eeu in Duitsland sou geleef het, is hy vir ons suiwer legendaries en tiepe van 'n grapmaker, vgl. *Uilspieël in die maanskyn*, ens. Die *nuuskierige Agie* wat spreekwoordelik geword het na 'n 17de-eeuse klugtige vertelling, oorspronklik van *de milde St. Marten*, en waarop die klug van Bormeester berus¹⁾, is verdigsel en bring ons, ook in soverre die naam staan vir 'n klas, tot

'n *derde groep* nl. *gefantaseerde* persoonlikhede. Spreek-

¹⁾ T i j d s c h. 20, 291—301.

woorde soos *sê groetnis vir oom Daantjie, as jy 'n paar tree agteruitloop trap jy op Alida se kop, ek sal jou wys waar Dawid die wortels gegrawe het* wys persoonsname waarmee enigeen in die algemeen aangedui word, of ook enigeen van 'n klas, soos blyk uit *ou Alida*, 'n gekleurde vrou. Tot hierdie klasaanduiding behoort ook *Jan Rap en sy maat, Piet Verdriet, Piet Snot, Piet-in-die-onkunde, Jan Tuisbly*, ens. almal ook Nederlands. Oom Kool reeds in die 16de eeu in Nederland bekend en vandag nog as *sukkel*, het in S.A. grapmakertiepe geword. Gefantaseer is wel ook oom Kalie wat 'n stywe dop steek in die bekende dansliedjie: „wat maak oom Kalie daar?” Eweneens gefantaseer en op terrein van die spotlus ontstaan is oom Jannie met die *hoepelbeen*. Gefantaseerde persone as verdigsels uit eienskappe vind ons in die verhale-sieklus van *Dom Jan en Slim Jan*, en van *Groot Piet en Klein Piet*. Het *janloers* ontstaan uit *jaloers* onder bygedagte aan die gewone persoonsnaam, die volksverbeelding kan dan nog 'n stap verder gaan en 'n persoon uit die eienskap skep nl. *hy het Jantjie se baadjie aan*. Dieselfde is die geval met *ek is nie Vermaak se kind nie* in plaas van *ek laat my nie vermaak nie* waar die verbeelding aanknoop by die bekende famielienaam.

Na noukeurige bepaling van persoonlikheid streef die verbeelding in *Kaatjie Kekkelbek van Katrivier* wat gegroei het uit die soortnaam *kekkelbek* met behulp van konsonanterym.

Met gevalle soos *Langnek-Kaatjie* waar die bottel suggestief gewerk het op die verbeelding, of *Jan Lui het hom dood gedra* waar die eienskap eenvoudig voorsien word van 'n algemene persoonsnaam, betree ons die gebied van die *verpersoonliking* (kyk bls. 34). Alleen is hier op te merk 'n graduele verskil deurdat die *verpersoonliking* van intensiewer aard is.